

ПОЕТИКА ПРИГОДНИЦЬКОГО РОМАНУ

У статті на матеріалі нового твору львівського письменника Богдана Кушніра “Помста оперативника розвідки” розкрито специфіку сучасного пригодницького роману. Велику увагу приділено пригодницькому ландшафту та його інгредієнтам, сюжету, героям конфліктних ситуацій, романтичному бунту головного персонажа Антона Чумака, проблемі теодицеї.

Ключові слова: пригодницький роман, сюжет, принцип персонажного подвоєння, романтичний бунт, теодицея.

Oleksandr Astafiev. Adventure novel poetics

The article based on the material of the new piece of the Lviv writer Bohdan Kushnir “Revenge of intelligence operatives” opens the specific of the modern adventure novel.

Much attention is paid to the adventure landscape and its ingredients, plot, heroes of conflicts cases, romantic rebellion of the main character Anton Chumak, the problem of theodicy.

Key words: adventure novel, the plot, the principle of the character doubling, romantic rebellion, theodicy.

Немає вже олімпійських ігор, які у греків були символом єдності міст-держав, і ми вже забули про концепцію олімпійського перемир'я – ексхірію. Тепер підготовка до змагань із багатьох видів спорту стає, по суті, підготовкою до незмірних за масштабами терористичних актів і війн. Театралізовані шоу відкриття “свят” відбуваються за участю бронетранспортерів, танків та авіації. Спортивні стрільбища замінено на стрілянину з автоматів, кулеметів, гранатометів, а то й зенітно-ракетних комплексів. Олімпійський вогонь перетворився на справжні пожежі адміністративних споруд, храмів, шкіл, житлових будинків.

Згадаймо, де починалися олімпійські ігри – у давньогрецькому місті Олімпія, на березі річки Алфей, де раніше відбувалися поховальні ігри на честь Пелона [9, 148]. Схоже на те, що практику поховальних ігор вирішили відродити росіяни як організатори олімпійських ігор. Хіба не була Зимова олімпіада в Москві 1980 року увертюрою до війни СРСР із Афганістаном? Хіба не стала Зимова олімпіада в Сочі 2014 року передумовою анексії Криму й терористичних акцій “старшого брата” проти українського уряду й символів нашої влади в Донецькій, Луганській та Одеській областях?

Грецький поет і журналіст Панайотіс Суцос ідею відродження олімпійських ігор після грецької війни за незалежність від Османської імперії висловив у поемі “Діалог мертвих”. Підготовка росіян до міжнародної агресії під символікою Олімпійських ігор також була освячена “діалогом мертвих” і розрахунком на те, що тут теж буде чимало ритуальних жертвоприношень, справдиться олімпійський принцип “головне не перемога, а участь”, а учасників дійства тепер увічнюватимуть не полум'яні поетичні рядки Піндара, а автоматні й кулеметні черги.

Про трагічний парадокс історії, коли насилля прикривається підготовкою до міжнародних спортивних змагань під егідою Міжнародного олімпійського комітету й коли згаданий комітет, по суті, виступає спонсором тероризму, розповідає пригодницький роман “Помста оперативника розвідки” львівського письменника Богдана Кушніра [див.: 5].

І хоча анексія Криму у фабульній системі твору ще не проступає, бо твір вийшов напередодні подій на київському Майдані й ініційованої Росією “нечаєщини” на південно-східних землях України, роман справді може бути “міні-підручником” із проблем сучасного тероризму. Які терористичні акти задумано у віварії (Управлінні зовнішньої контррозвідки Росії), яку мету ці

агресивні задуми переслідують і які тенденцію породжують, до яких нових методів режисери терору вдаються – про все це читач дізнається зі сторінок роману.

Зрозуміло, що всі герої твору причетні до певного простору – географічного, соціального, культурного. На запитання “коли?” і “де?” варто відповісти, що події відбуваються в період підготовки до Зимової олімпіади в Сочі 2014 року. На відміну від простору рідної землі у класичних романах Оноре Бальзака, Густава Флобера, Роже Мартена дю Гара та ін. події в “Помсті оперативника розвідки” відбуваються в так званому “просторі пригод”, де географічні координати часто можуть змінюватися (Сочі, Київ, Москва, Одеса, Сибір, Алтайський край, Бійськ, Брюссель), хоча подібна традиція, знаємо, іде від “Одіссеї” Гомера, “Біблії”, “Сіда” й “Дона Санчо Арагонського” П’єра Корнеля, “Мандрів Гуллівера” Джонатана Свіфта, “Гана Ісландця” Віктора Гюго та ін.

У таких творах опозиція “рідна земля – чужина” ніби нейтралізована, бо змальовано контакти різних держав і культур, процеси, що відбуваються в усьому світі. Тут помітне прагнення автора до всезагальності й універсальності, можливо, для того, щоб не так відтворити місцевий колорит та екзотичні країни, як “осмислити трагізм сучасної історії, передбачити майбутнє” [2, 87], спробувати з’ясувати, до чого можуть призвести сучасні тенденції розвитку тероризму, як вони можуть вплинути на майбутнє суспільства.

Стрижень сюжету роману – події довкола “директиви директора Служби зовнішньої розвідки щодо створення навколо Росії поясу стабільності й добросусідства” [5, 133-134]. Директива, зрозуміло, іде з верхів, і конфлікти, що розгортаються довкола неї, власне, породжують “пригодницький ландшафт” твору. Його можна трактувати як інваріант екзотичного ландшафту пригодницької літератури [4, 101]. Надто багато в ньому незвичайних подій, небезпек, убивств, карколомних авантур, наприклад, аварія автомашини Габрілайтіса, смерть консула в Одесі і спроба втопити ще одного консула у Дніпрі в Києві, конфлікт між різними відомствами; розкрадання грошей, розрахованих на підтримку “друзів” в Україні; утеча Магди з Габрілайтісом на курорт до Анталії; смерть Георгія Кузнецова в Конча-Заспі, відставка керівництва і працівників віварію тощо.

Паралельно події роману розгортаються й у сфері соціального простору (зрозуміло, не такого, як в “Ілліаді” чи “Одіссеї” Гомера, де Одіссей – цар Ітаки, Гектор – троянський принц, Ахілл – син Пелея, царя мирмидонян); і не такого, як у “Червоному і чорному” Стендаля, де з погляду соціальних характеристик окреслені напівселянська й напівробітничка сім’я, провінційне дворянсько-буржуазне середовище, духівництво і, нарешті, паризька аристократія.

У романі Б. Кушніра також маємо кілька соціальних просторів, які взаємодіють і протистоять один одному: віварій, або ж Управління зовнішньої контррозвідки (Борис Зербіно, Антон Чумак, Лисенко, Вероніка); “контора” (Федеральна служба безпеки), на яку працюють Ігор Ковальов, полковник Смирнов, Магда; Міністерство закордонних справ (Євген Приматов); Європарламент, який репрезентують полковник Герберт Бекер, а згодом і Габрілайтіс; посольство України в Москві (підполковник Рибалко, Вадим Довгий, а також представник української служби безпеки в Росії Андрій Горянов); простір вільних людей (Ольга Атикян і її дядько, Василина Соловей). Здавалося б, усі ці простори співпрацюють, взаємодоповнюють один одного, бо зв’язані глибинними внутрішніми тенденціями розвитку. Та насправді вони ще й конфліктують, вступають у суперечність один з одним. Цю різницю між ними добре передають слова підполковника Рибалка: “Нічого спільного не може бути між вільними

людьми і кадровим офіцером спецслужби. Це зовсім різні люди. Можливі ситуативні інтереси, але їхні дороги розбіжяться” [5, 295].

Відповідно до специфіки обраного матеріалу і пригодницького жанру автор прагне змалювати нетрадиційну соціальну приналежність героїв, відкрити для літератури, а також для себе і для читача нові суспільні групи, показати їх психологію. У цьому плані завдання класицистів було простішим, бо для “високих” жанрів, таких як трагедія, епічна поема, ода, матеріал постачав двір, зокрема життя й діяння монархів, принців і вищої знаті; для “низьких” жанрів (комедія, сатира) матеріал обирали з міста, насамперед із життя і звичаїв міського люду. Подібного контрасту у пригодницькому романі немає, тут зазвичай джерелом учинків персонажів і чинником поділу фабульного простору виступає суперечність – конфліктна ситуація, адже саме через неї просвічують сутність, компетентність і зацікавлення різних соціальних груп і прошарків [10, 170].

Лакмусовим папірцем для визначення статусу різних соціальних груп може послужити афера з просуванням у члени Європарламенту й навіть навмисне організована аварія, з якої Габрілайтіс виходить сухим як гуска з води: з одного боку, читачеві може видатися, що ініціатива аварії виходить зі Служби зовнішньої розвідки задля укорінення російського “крота” в Європарламенті й поширення легенди про те, як росіяни знищили євродепутата. Про це свідчить розмова полковника Смирнова й Олександра Габрілайтіса:

“– Операцію “Пояс стабільності” використали для прикриття і пожертували кількох офіцерів із віварію?

– У розвідці завжди змінюються правила гри, якщо вони не дозволяють виграти” [5, 327].

Автомобільна аварія була заздалегідь продуманою операцією, яку розгадав Антон Чумак. Щоб її не зірвати, його усунули від розслідування. Тому полковник Смирнов напучує Габрілайтіса: “– Вживайся у нову легенду. Депутата Європарламенту підлі росіяни скинули в провалля” [5, 325].

Водночас аварію можна списати на авантюризм водія або ж емоційний зрив і вибуховий характер Олександра Габрілайтіса. Він наближений до полковника Смирнова, який у групі радянських військ у Німеччині контактував із майбутнім президентом і має в його особі “дах” над головою, часто зупиняється в будиночку й на дачі Смирнова, вільно прогулюється між важливими стратегічними об’єктами, виконує всі доручення Смирнова, наприклад, лякає мера Сочі тим, що з терористичною метою до міста під час олімпіади прибуде група чеченців, або ж розслідує справу з украденим газом на Закарпатті, фінансові махінації у Львові та Івано-Франківську й за вказівкою згори різко припиняє розслідування. Не забуваймо, що Габрілайтіс у молодому віці зустрічався з майбутнім президентом на військовій турбазі в Сочі [5, 208], зрештою, литовську делегацію в Москві, у складі якої Олександр Габрілайтіс перебував як кореспондент литовського телебачення, зустрічав президент і прем’єр [5, 208]. Тоді, біля Сочі, Смирнов і завербував його. “Їхні погляди зустрілися під час прийому литовської делегації в Кремлі. Бутин впізнав сержанта, що в Красній Полянці смажив поросю біля Ачишхо, пригадав вечір під кавказьким небом і короткий діалог про інформаційні технології майбутнього” [5, 303]. Ось чому наступного дня начальник Управління зовнішньої контррозвідки полковник Борис Зербіно викликав капітана Чумака й наказав: “– Провентилуй балтійця!” [5, 303].

Неможливо у стислих міркуваннях охопити й культурний простір тексту. Приналежність того чи того індивіда до конкретної культури зумовлена менталітетом народу, і саме на ньому основана його комунікація із

представниками інших культур, відбувається самоідентифікація особистості й з'являється потреба відчутти себе складником великої нації. Антон Чумак і Семен Лисенко працюють в одному управлінні. Вони обидва – представники Росії, про яку Микола Бердяєв писав: “Росія – це християнський Схід, який протягом двох століть зазнавав сильних впливів Заходу й у своєму верхньому культурному шарі асимілював усі західні ідеї. Суперечність російської душі визначалася складністю російської історичної долі, зіткненням і протиборством у ній східного і західного елементів” [1, 8].

Семен Лисенко хоч і живе в будиночку у Красній Полянї, насправді ж він сільський хлопець з-під Москви, де звичними стали російські метафори “радянський народ”, “єдина сім'я народів”, “старший брат”, а поняття інтернаціоналізму передбачало боротьбу проти абсолютизації національних особливостей. Етноментальний феномен Лисенка сформувався на засадах колективізму, підпорядкуванні особистих інтересів суспільним, тобто тут наяву ознаки колективної ідентифікації, що він і демонстрував у своїй роботі як талановитий працівник розвідки.

Антон Чумак родом із Кубані – краю, заселеного свого часу запорізькими козаками. У нього, по суті, український менталітет, що видає себе через такі риси, як гідність, індивідуалізм, урівноваженість, волелюбство, витриманість, самозаглибленість, усвідомлення свого місця в суспільстві. Ідея автономії індивіда та суверенітету особистості стає його філософією життя й передбачає його право на щастя.

Ще десять років тому, коли Габрілайтіс зіпхнув у провалля машину Вітаса, який насміявся з його подруги, Смирнов через свої канали залагодив інцидент у Вільнюсі. Після зустрічі в Москві Габрілайтіс – агент російської спецслужби. Тепер, перебуваючи у Брюсселі, він сидить за комп'ютером і стежить за змінами на Північному Кавказі. “Він проглядав телевізійні кадри з Красної Поляни і думав: написати Смирнову, чи вдавати, що нічого не сталося. Він переграв старого. Зрештою, це була гра двох мисливців. Молодший виявився успішнішим і перевершив свого вчителя. Піде далі, бо домігся права нічого не боятися, бо став вільним птахом чи, точніше, мисливцем. Зрештою, навіть вдаватися до самоїдства і ятрити душу? Ми живемо у часи жорстокої конкуренції, а ті, хто перебуває на вістрі атаки, не можуть ні розслабитися, ні зупинитися, бо знизу підштовхують молоді хорти, ладні загризти того, хто зупиниться на дорозі” [5, 307]. І далі: “У голові давно визрів план, як хоч на кілька годин знову опинитися у Красній Полянї. Він усе розрахував до найменших деталей. Подумки склав список друзів, з якими махне на гірськолижний курорт. Потрібне лише прикриття – надійний і високопоставлений чиновник. Олександр знайшов таку людину, за яку при нагоді можна сховатися і залишитися в тіні. Бракувало лише феєрично-фінальної сцени, від якої мали б здригнутися відразу в кількох країнах” [5, 308]. Цією фінальною сценою і стала картина спланованої розвідкою аварії Габрілайтіса, в якій нібито загинув депутат Європарламенту, а через кілька днів воскрес. Операція була спланована настільки тонко, що працівники віварію, наприклад, Семен Лисенко, навіть не знали про це.

Антон Чумак, який розслідує аварію Габрілайтіса, розгадав її таємницю. Антон про себе каже: “Вечорами переглядаю кадри хроніки з Сочі. Це зйомка служби з надзвичайних ситуацій, як на другий день після пошуків Мзимти знайшли воскреслого Олександра Габрілайтіса. На тлі гір він стоїть із вусатим здорованем у формі лісника, п'яний, але щасливий, і розповідає, як у “Волзі” переплутав гальма з газом і в останню мить вискочив із машини,

що, проламавши загородження, сповзала до обриву. Далі вода понесла його до лісових угідь. Опритомнів на березі річки. Побачив мисливський будинок. Зайшов – ні душі, а в серванті п'ятдесятиградусна настоянка на травах. Приклався, аж тут приїжджає лісник – і разом цілу добу пиячили: один на радощах, а другий – за компанію..." [5, 334-335].

Але Антон Чумак сумнівається в щирості свого "об'єкта", бо не в його характері нализатися до чортиків. "Та й падіння в Мзимту не справило враження – розиграш. "Дилетант" досяг мети: упродовж тижня західні мас-медіа розповідали про транспортну пригоду біля Сочі; спочатку про смерть депутата Європарламенту, а тоді – про його несподіване воскресіння" [5, 334]. Коли машина наближалася до провалля, Габрілайтіс вислизнув із кабіни, спустився до річища Мзимти й добрався до будиночка Смирнова.

Звісно, фабульний простір твору не існує сам по собі, він утілений у персонажах, бо саме вони виступають носіями різних, інколи співвідносних, а найчастіше протилежних статусів, позицій, устремлень. Назвемо, приміром, Антона Чумака, Олександра Габрілайтіса, Семена Лисенка, полковника Смирнова, Магду Колосову, Ольгу Атикян, Василю та ін. У тексті їм приділено не однакову увагу, вони відіграють різну роль у подіях. Звісно, героями першого плану виступають Антон Чумак та Олександр Габрілайтіс. Незважаючи на те, що в романі переплітаються кілька сюжетних ліній і в деяких із них вони можуть мінятися функціями, персонажі перебувають у центрі авторської й читацької уваги. Другорядні персонажі займають різні позиції стосовно Антона Чумака: одні виступають як його союзники, наприклад, Борис Зербіно й Семен Лисенко, другі – як його супротивники, скажімо, полковник Смирнов, інші – Магда Колосова – як зрадники.

Кожен із них стає суб'єктом конфліктної ситуації (колізії), вони випромінюють висхідну суперечність роману стосовно благих намірів штаб-квартири російської розвідки створити довкола Росії пояс "стабільності і добросусідства", а насправді ж, як показує практика штаб-квартири, вони поширюють нестабільність і тероризм в європейському регіоні: наприклад, афера із "протягненням" Габрілайтіса в Європарламент, відкриття об'єкта "Сочі-14" і перенесення Центру технічної підтримки спецслужб із Батумі до Сочі, переміщення сюди 12-го батальйону Північнокавказького військового округу, адже звідси "проглядалися та прослуховувалися причорноморські країни", службі розвідки збирали інформацію "як на території Росії, так і в сусідніх країнах" [5, 68]. До інших "темних" справ сусідів належать спецоперації в Україні, перерахування сотень мільйонів доларів на "руйнацію" української держави й підтримку ворожих щодо влади елементів, створення в Одесі партії "Слов'яни", яка складається із кримінальних елементів: "В Одесі проросійську партію створювали злочинці, розікрали гроші і імітували самогубство консула" [5, 137].

Різновид російської експансії в Україну – газова справа, довкола якої чимало інсинуацій. "Системи контролю газу стояли на виході з Росії і України. Звіряли й показували реальну картину, скільки газу залишилося в Україні. Коли стало відомо про подробиці вибуху, ситуація прояснилася. Під виглядом створення поясу стабільності для українських друзів списували мільйони кубометрів. Щоб приховати об'єм украденого, інсценували вибух. Систему обліку газу на виході пошкодила вибухова хвиля. Куди насправді поділися сотні мільйонів газу, так ніхто й не здогадається. Скоріше за все, перегнали в Італію, перепродали за допомогою сицилійських друзів і списали на втрати" [5, 175].

“Старший брат” постає в романі дволиким Янусом: з одного боку, він прагне створити “пояс добросусідства й миролюбності”, а з другого – демонструє свою імперську суть, бореться за власні геополітичні інтереси, переділ територій і ринків збуту, джерел сировини, ширить тероризм і мілітаризм. Насправді йому наплювати на мирне співіснування держав, він зі зневагою ставиться до суверенітету й територіальної недоторканності країн-сусідів, утручається в їх внутрішні справи, веде політику насильства.

Про суть цього “добросусідства й миролюбності” найкраще свідчить розмова радника з політичних питань російського посольства в Україні Леоніда Бакума з Антоном Чумаком:

– Між країнами стираються бар’єри. Як тільки вийде на вулицю сто тисяч людей, жодні технології не зарадять. Для перевороту в райцентрі доволі десять тисяч, в області – до сто тисяч, а в столиці – півмільйона. Вони мовчки стоятимуть з плакатами в руках, на яких напишуть вимоги, чому чинний режим мусить піти у відставку. Стоятимуть день, два, три, тиждень. І нічого з ними не вдієш.

– Небезпечна технологія. Вона й сліду не залишить від наших старань, – киває Бакум.

– А що робити?

– В Україні ніколи не повинно бути краще, ніж у Росії, інакше коефіцієнт нашого впливу дорівнюватиме нулю, – відказує Леонід...” [5, 165].

Антон Чумак і Олександр Габрілайтіс, хоч би які норми поведінки вони демонстрували, хоч би якими моральними нормами були зв’язані, “висвітлюють” згадану колізію. Кожен із них, якщо сказати словами В. Проппа, відчуває певний “брак”, хоча брак у кожного свій: у Чумака – моральної справедливості, у Габрілайтіса – комфорту, вигоди, слави, грошей. Вони діяльні, кожен із них – “агент” семантичної структури твору. Кожен із них, якщо застосувати класифікацію Ю. Лотмана, належить до групи персонажів мобільних, рухомих, а не стабільних, прив’язаних до свого простору, як, наприклад, Борис Зербіно або Оля Атикян. Рухливість Чумака й Габрілайтіса зумовлена тим, що між ними і їхнім простором устанавлюються “відношення відмінностей і взаємної свободи” [6, 291]. Хоч свобода в них різна: в Антона Чумака – це право на особливу моральну поведінку в будь-якій ситуації, в Олександра Габрілайтіса – це право на аморальну, безумну, дивну, непередбачувану поведінку.

Серед героїв роману найповніше розкритий Антон Чумак. Як і кожен художній образ, він постає як єдність індивідуального (інваріантного) і загального, утілює літературну концепцію характеру. Насамперед Антон Чумак – самоцінна й неповторна особистість. Народився на Кубані, закінчив фізичний факультет Кубанського університету, дипломатичну академію, спершу потрапив до міністерства закордонних справ, а потім – у розвідку. Його дядька як оstarбайтера в 1942 р. вивезли до Німеччини, згодом він одружився з полькою й виїхав до Америки. За приховання в анкеті відомостей про дядька йому не раз дорікатимуть феесбешники.

Антон Чумак із повагою ставиться до України, зокрема її столиці: “Київ – найгарніше місто світу. Тихе, спокійне, затишне, море зелені, сила-силенна парків, Дніпро-красень. Де ще у світі знайдете ріку, що впродовж десятка кілометрів омиває столицю повноводим плесом, а на берегах – кафе та ресторани, ошатні пляжі, які органічно вписуються у міську панораму? Милуюся природою й після задимленої Москви почуваюся європейцем” [5, 155]. Автор зумисне наголошує, що він відчувається європейцем, саме європейцем після війни вдалося відновити демократичний простір, хоча зробити це було

дуже непросто: “Возз’єднана Німеччина має справу з пам’яттю про нацизм і сталінізм. Франція повертається обличчям до періоду нацистської окупації та колоніальних воєн. Іспанія переглядає часи франкізму, а нації колишнього радянського блоку – часи комунізму” [7, 260]. Рада Європи докладає всіх зусиль, щоб на старому континенті всі держави дотримувалися принципу верховенства закону й забезпечували права та основні обов’язки всіх громадян (це закріплено в Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р.), дотримувалися принципу мирного співіснування, закріпленого у Статуті ООН, підтримували мир і безпеку, залагоджували всі суперечки й конфлікти ситуації, співпрацювали в економічній, соціальній, культурній, гуманітарній сферах.

Однак сьогоднішня Росія досі не вивільнилася від ідеології “тоталітарного режиму”, який прагне охопити всі без винятку сфери суспільного і приватного життя. Вона на словах постулює необхідність побудови нового суспільства й нової людини, створення довкола своєї держави “поясу добросусідства й миролюбності”, а насправді використовує терор як засіб внутрішньої і зовнішньої розвідки. У “Сочі-14”, як у краплі води, віддзеркалюється доля сучасної Росії. Це, по суті, воєнний табір, де монополізовано владу в руках однієї людини (колишнього офіцера І-го управління розвідки КДБ, а тепер президента Бутина), зрощено керівну партію з державним апаратом, цілковито одержавлено суспільне життя і знищено громадянське суспільство, до нуля зведено роль права й закону. Ідеологія, яку проводить президент Бутин, постає певною квазірелігією, об’єктом віри, непідсудним для критики й раціонального аналізу.

Державний апарат установив монопольний контроль над політикою, економікою, культурою, зокрема засобами масової інформації. Навіть Управління зовнішньої контррозвідки, яке було засобом монополізації влади, постраждало від державного контролю. Пригадується Фазіль Іскандер, який у своїй відомій фантастичній казці показав особливе потворне суспільство кроликів і удавів, які, здавалося б, за своєї цілковитої протилежності, становлять єдине ціле. “Тому що кролик, перетравлений удавом, – роздумує герой цього твору Великий Пітон, – перетворюється на удава. Значить, удави – це кролики на вищій стадії свого розвитку. Інакше кажучи, ми – це колишні вони, а вони – це майбутні ми” [3, 94]. Згадане Управління, або ж віварій, як його називає автор, стає частиною цієї квазірелігії, частиною “воєнного табору”.

Чесний контррозвідник Антон Чумак усвідомлює, що органи контррозвідки перестали виконувати функції захисту держави й народу, вони працюють на “режим беззаконня” й не здатні позитивно впливати на весь комплекс суспільних взаємин і на образ народу. Лише громадянське суспільство, вільне від безпосереднього державного контролю, може бути гарантією того, що кожна людина, хоч би де вона працювала, хай навіть у контррозвідці, сповна може реалізувати свої ініціативи і здібності, свободу творчості. Не може бути такого, щоб одна людина, як, наприклад, президент Бутин чи купка людей, котрі пристосувалися до спотвореного симбіозу кроликів та удавів (Олександр Габрілайтіс, полковник Смирнов, окремі етномаргінали на взірець Собакевича, Георгія Кузнєцова чи Леоніда Бакума та ін.), мали лише права, а всі інші – лише обов’язки: така односторонність веде до тиранії, тероризму й деспотизму. Обравши за нове місце роботи місто Бійськ в Алтайському краї, де на нього чекає нова посада – заступника начальника поштової скриньки № 1900, Антон Чумак тепер живе скромним родинним життям і насолоджується новими відчуттями безтурботної людини, зокрема рибалкою та полюванням.

Про себе він каже: “Вони не врахували одного: я – не кролик, я – удав із віварію. І якщо мене розіслити, можу почати свою гру. Власне, це буде не гра, а кілька цікавих епізодів. Я залишуся в тіні, а з темної безодні минулого нагору, немов розбурханий утопленик, на поверхню впливе вибухова інформація.

Колись я потрапив до віварію кроликом, а вийшов звідти удавом, тому в мене буде стовідсоткове алібі, а від оприлюдненої інформації у декого ввімкнуться таймери зворотного відліку часу, життя поверне зовсім не в той бік, в який вони запланували.

Я далеко, але спостерігатиму, як вони звиватимуться, немов вужі на сковорідці.

Я оперативник розвідки, а наше правило просте: події відбуваються, але мало хто знає, з чого вони почалися і чим закінчаться. І цим правилом скористаюся на всі сто відсотків” [5, 334].

В Антона Чумака визріває план написати книжку про співробітників контррозвідки. “Розвідки й контррозвідки всіх країн – всеїдні, вони ненастанно сканують життя суспільства і вишукують у ньому все, що їх цікавить; вони читають усі видання, а тим більше – літературу, яка має стосунок до їхньої діяльності. Той, хто повинен це робити, знайде й проаналізує мою інформацію, перевірить і переконається, що все, крім прізвища, правдиве. Ось тоді вони знайдуть спосіб жорстоко і красиво “спалити” Олександра Габрілайтіса у найнесподіваніший для нього момент. У цьому полягає моя помста” [54, 336].

Антон Чумак вирішив виступити проти режиму кроликів та удавів, який, щоб зберегти економічне та політичне панування та інші привілеї, удається до підкупу, терору, насильства проти своїх громадян і проти сусідніх держав. Шеф Борис Зербіно каже Антонові: “Бачиш, що робиться. Україна навіть із проросійським президентом споглядає на Захід. Митний союз провалився. Договору про колективну безпеку серйозні політики навіть не згадують. Міжпарламентська асамблея схожа на товариство з обмеженою відповідальністю. Наші політики не знають, що придумати. Євразійський союз для в'язання віників та підмітання доріг?” [5, 135]. Далі шеф констатує: “Сотні мільйонів викинули як у прірву. Спочатку посадили на газову голку уряд і парламент – дали українським друзям змогу перепродувати дешевий російський газ за кордон. Газ перепродали, мільйони приховали в офшорах і вимагають: дайте ще!” [5, 137]. Навіть чесним співробітникам, таким як Борис Зербіно та Антон Чумак, які розуміють, що “розмова з позиції сили нічого доброго не дала, тільки озлобила два народи” [5, 137], немає місця в цій системі.

Екзистенційно-бунтарські настрої Антона Чумака, його захисна реакція, нібито прикрита олімпійським спокоєм і невимушеною, природною поведінкою, насправді накладаються на важливу для християнської свідомості проблему теодицеї, або як її ще називають – “скандал зла”, відому із творів Адама Міцкевича, Зігмунда Красінського, Тараса Шевченка [8]. Щось у цьому світі негаразд, якщо Бог допускає існування зла в людському бутті, то чи не означає це, що він або не добрий, або не всесильний? Згадаймо, як Конрад у “Дзядях” Міцкевича закидає Богові байдужість до людей і просить його дати йому владу над душами, щоб він міг виправдати Божу помилку, учинену під час сотворіння світу, і зробити людей щасливими. Можемо згадати й Шевченків бунт проти Бога у “Сні”, “Єретик”, “Кавказі” та інших творах. Звісно, прямого богоборчого прометеїзму Антон Чумак не виявляє, але його фраза: “Нині вимикаю зворотний відлік і запускаю механізм Божої кари” [5, 336], – свідчить про те, що він розуміє, що Бог сам мав би врятувати світ від злих сил, якщо ж цього немає, тоді Його заступить він, Антон Чумак. Тут є підстави ототожнити постать героя з бунтівним романтиком, який хоче розмовляти з Богом на рівні

й повстає проти Нього (згадаймо Шевченкове “Я так <...> люблю / Мою Україну убогу, / Що проклену святого Бога...”).

Звісно, романтичний бунт – лише свідчення про мужню, проникливу і пристрасну, високу духом і гарячу серцем особистість Антона Чумака, небайдужого до своєї країни й до світу, що опинилися на грані катастрофи.

Виродження системи призводить до того, що особистість стає не унікальною, а уніфікованою, вона вже не творча інстанція, а продукт тиражування без особистісної системи. Тепер система стала особистістю. Система зацікавлена в тому, щоб “вирівняти” всіх суб’єктів, анулювати їх відмінності, натомість наділити кожного деперсоніфікованими правами і прикметами, як це трапилося з героєм фільму Романа Поланського “Квартирант”. У нього немає своїх прикмет і смаків, він має лише те, що йому відчужила система: в одному й тому ж костюмі приходять в одне й те ж кафе, в одній і тій же позі сидить за одним і тим же столом, нічого не їсть і не п’є, курить одні й ті ж цигарки. Як тут не згадати про Давній Рим, де гладіаторів навчали не лише володіти зброєю, а й прищеплювали їм бридкі тонкощі вмирання: яку позу вони мають зайняти, коли їх смертельно ранять, якими мають бути тоді їхні рухи й жести, як вони мають “елегантно” випустити дух, щоб принести насолоду імператорові і глядачам.

Тобто з повноцінної й багатогранної особистості людина перетворюється на абстрактний знак, який годі відрізнити від інших, вона – лише певна позиція в системі. Саме таке суспільство як “звалище абстрактних знаків”, сказати б словами Жана Бодріяра, і є головною силою, на яку може спертися лідер, вождь, фігур. Він монополізує у своїх руках владу за рахунок пасивності й індиферентності інших суб’єктів. Тому Антон Чумак не хоче бути таким абстрактним знаком, як Олександр Габрілайтіс або полковник Смирнов. Він не хоче бути “квартирантом” (за Романом Поланським) у цій системі, яка на весь світ ширить тероризм. Звідси стає зрозумілим сенс персонажного подвоєння в романі, який він збирається написати: “Пишу книжку про західного політика – успішного улюбленця долі; але поряд постане ще один герой – копія Габрілайтіса, тільки доля в нього сумніша й трагічніша. Я розповім, що може трапитися з людиною, яка сказала спецслужбі “ні”. Голлівуд не бере таких сценаріїв у виробництво, бо вони одночасно і прості, і страшні” [5, 334]. Це персонажне подвоєння слугує символом адекватності художньої мови, якою можна описати теперішній світ, і символом двоїстості структури цього світу.

Своїм романом Богдан Кушнір ще раз нагадує про трагічний парадокс історії: разом із Небесною сотнею ми поховали романтичну віру в те, що можна якимись парламентськими чи конституційними засобами навести лад у своїй країні. Виховані на класичній літературі, де у словниках та енциклопедіях XIX і першої половини XX ст. навіть не було терміна “тероризм”, на новому історичному перехресті ми знову зіткнулися з нашим “старшим братом”, який так і не перетравив досвіду нечаєщини й “червоних бригад” і практикує на нашій території війну, хаос, насилля та “профілактичні” вбивства, озлоблення. Цей диявольський експорт, несумісний за масштабами, стає глобальною проблемою безпеки людства, бо демонструє воєнну руїну, ядерно-радіаційну загрозу, екологічну кризу, розгул криміналу. Такі провокаційні виклики стоять сьогодні перед Україною, і вони рельєфно окреслені у творі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бердяев Н.* Самосознание. Мемуары. – М.: Книга, 1990. – 446 с.
2. *Дзюба І.* Несходимі стежки минувшини. Пригодницькі мотиви в історичній прозі // *Київ.* – 1986. – № 10. – С. 86-95.
3. *Искандер Ф.* Кролики и удавы. Проза последних лет. – М.: Книжная палата, 1988. – 288 с.

4. *Кидалова В.* Концепція авантюрного роману в українському літературознавстві // *Збірник тез наукових доповідей студентів Бердянського державного педагогічного університету.* – Бердянськ: БДПУ, 2009. – Т. 2. – С. 101-103.
5. *Кушнір Б.* Помста оперативника розвідки: Пригодницький роман. – Львів: Априорі, 2014. – 350 с.
6. *Лотман Ю.* Структура художественного текста. – М.: Искусство, 1970. – 384 с.
7. *Мінк Ж., Неймайєр А.* Європа та її болісні минувшини / Пер. з франц. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 270 с.
8. *Нахлік Є.* “Скандал зла” (проблема теодицеї) // *Нахлік Є.* Доля. Los. Судьба. Шевченко і польські та російські романтики. – Львів: Простір-М, 2003. – С. 293-347.
9. *Олімпійські змагання* // *Словник античної міфології* / Укл. І. Козовик, О. Пономарів. – К.: Наук. думка, 1985. – С. 148-149.
10. *Цуркан І.* Типологічні аспекти історико-пригодницького роману // *Наукові праці: Науково-методичний журнал.* – Миколаїв: МДГУ, 2007. – Т. 59. – Вип. 46. – С. 169-175.

Отримано 28 червня 2014 р.

м. Куїв